

Tarpinstitucinių terminologų susitikimų aktualijos¹

Edgaras Platelis

ES Tarybos generalinis sekretoriatas
edgaras.platelis@consilium.europa.eu

Santrauka. Šiame straipsnyje pateikta keletas impresijų apie pastarojo dešimtmečio ES institucijų (Europos Sąjungos Tarybos, Parlamento, Komisijos, Europos Centrinio Banko, Teisingumo Teismo, Audito Rūmų, Ekonomikos ir socialinių reikalų bei Regionų komitetų) lietuvių kalbos terminologų susitikimus, taip pat konkrečius tuose susitikimuose aptartų terminologinių problemų pavyzdžius. Nuo Lietuvos įstojimo į ES 2004 m. nemažai nuveikta vienodinant, derinant terminologiją, kuriant naujus terminus, ieškant pačio geriausio „vidurio kelio“ tarp teisinio minties tikslumo ir lietuviybės prioriteto daugiakalbystės orkestruotės fone.

Meetings of Lithuanian Terminologists from the Translation Services of EU Institutions: An Overview

Abstract. The paper presents a short overview (2006 till the present) of terminology meetings, organized in Brussels/Luxembourg by Lithuanian terminologists working with the Translation Services of EU institutions (the Council of the EU, European Commission, European Parliament, Court of Justice, Central Bank, Committee of Regions, Economic Committee, and Court of Auditors). It is argued that this history represents continuous and gradual evolution and approximation/consolidation of working methods and practices. Some examples of success stories in resolving the terminological differences of different EU institutions are presented. The paper also briefly presents the terminological exchange link between the EU institutions' Lithuanian translation services on the one hand and Lithuanian public authorities on the other. The implications of the “triple loyalty” of the EU translator are discussed: the loyalty to the “house style” and multilingual requirements of the EU institution vs. Lithuanian institutions' position vs. Lithuanian language principles. Furthermore, the paper concentrates on the issues raised in the meetings related to the use of metaphoric terms in EU translations (e.g., carbon footprint, whistleblowing, spill-over effect). The argument is presented that avoiding metaphor sometimes leads to unclear and imprecise translation or loss of terminological identity. To illustrate the political aspect of conveying important emphasis in a given term, the example of demarcated beds is

¹ Straipsnis parengtas pagal ES Tarybos generalinio sekretoriato lietuvių vertimo skyriaus pranešimą, skaitytą 2018 m. lapkričio 17 d. ES tarpinstituciniame lietuvių kalbos terminologų susitikime.

presented. Furthermore, it is argued that re-terminologization of historicisms/dated words might be useful. Finally the paper presents terminological networking and outreach activities undertaken by the Lithuanian Translation Unit at the General Secretariat of the Council of the EU, including the recently created Facebook page „Europinės terminologijos aktualijos“.

Nuo 2006 m. tarpinstituciniai terminologų susitikimai rengiami kiekvienais metais. Pirmųjų susitikimų tikslas buvo pristatyti savo darbo metodus ir ieškoti bendrų darbo metodų. Pagrindinė institucijų darbo priemonė – ES institucijų terminų bazė IATE (<https://iate.europa.eu/home>) gyvavo pirmuosius metus, buvo daug informacinio triukšmo, prastos kokybės terminų, dubletų, reikėjo daug valymo. Institucijos vis dar šiek tiek naudojo savo standžiuosiuose diskuose pasidėtus glosarijus, jais keitėsi tarpusavyje. 2006–2007 m. Komisijos ir Tarybos lietuvių kalbos vertimų tarnybų terminologai, sutarę 2006 m. susitikime, keitėsi tarpusavyje terminų sąrašais, juos derino. Gal tai ir nebuvo efektyviausias darbo būdas, bet tai buvo mėginimo, pasitikėjimo partneriais augimo ir terminologinės partnerio kompetencijos įvertinimo ir pripažinimo etapas. Dėl savo įgaliojimų ir aplinkybių ES institucijos pasižymi tam tikra specifika ir terminologijos lauke. Komisija yra teisės aktų rengimo iniciatyvą turinti ES institucija, natūraliai, joje rengiami tekstai yra itin svarbus terminijos generavimo variklis. Taryba – pagrindinė politinės valios raiškos arena, todėl ji yra didelio matomumo tekstų šaltinis. Nuo Lisabonos sutarties priėmimo vis auga politinė ir atitinkamai terminologinė Europos Parlamento svarba. Svarbi terminologijoje Audito Rūmų, Europos Centrinio Banko finansų terminų kompetencija, Teisingumo Teismo kompetencija ir pirmenybė įvardijant teisinius, ypač procesinius, teisės koncepcijas žyminčius terminus (*teisinė valstybė, teisinis saugumas, teisinis apibrėžtumai* ir kt.). Nuo 2005–2006 m. prasidėjęs visų institucijų darbo metodų derinimo ir integravimo procesas tęsiasi iki šiol. Pačioje pradžioje vargu ar galėjome įsivaizduoti, kad galėsime taisyti, keisti ir trinti vieni kitų terminus IATE duomenų bazėje. Bet ir tokia – tiek techninė, tiek abipusiu sutarimu principinė galimybė atsirado. Lygiai kaip prie kai kurių terminų atsirado IATE termino patikimumą sustiprinantis įrašas, kad „dėl jo susitarė kelios institucijos“. Tiesa, jau ir šie įrašai yra kiek pasenę, jų reikšmė tik akcentuojamoji, emfatinė. Pamatinė prielaida ta, kad aukšto patikimumo lygio terminas, atsidūręs IATE’je, turėtų būti priimtinas visoms institucijoms. Pirmieji keli mūsų tarpinstitucinio bendradarbiavimo metai – tai profesinės pozicijos paieškų laikas dvišalio ar net trišalio lojalumo sąlygomis. Šis trikryptis lojalumas (ar išvis įmanoma daugiskaita – lojalumai?) yra: 1) savo institucijai ir Europos Sąjungai, 2) savo valstybei, jos institucijoms ir 3) savo kalbai. Turint tiek auklių, tiek autoritetų, kildavo ir kyla konfliktų. Per LINESIS sistemą gaunami LT ekspertų pasiūlymai, pastabos ES vertimams – ne su visomis galima sutikti, pavyzdžiui, kai Lietuvos eksperto siūlomas terminas yra siauresnis nei dažnai bendresnis europinis terminas. Nesutinki su Lietuvos ekspertu, nes jautiesi teišus kalbos – nuoseklu-

mo ir logikos – atžvilgiu. Taip pat manaisi teisingas europinės terminologijos sistemos rėmuose. Išties kartais terminus turi teikti sąmoningai kitokius nei egzistuojantys nacionalinėje teisėje, ypač teisės aktuose (kartais to reikalaujama ir centriniu visų kalbų terminologijos koordinavimo lygiu), kad perteiktum platų, visoms ES valstybėms bendrą teisinį imperatyvą neprisirišant prie vienos valstybės terminologijos. Žinoma, tai nėra absoliutus ir visais atvejais galiojantis reikalavimas, bet vis dėlto – viena prielaidų teigti, kad taip kuriama europinė (administracinė) lietuvių kalba.

Kita vertus, vertėjui šie „lojalumai“ yra ir sutampantys, nes tiksli terminologija bei teisiškai nepriekaištinga kalba yra visų susijusių subjektų interesas. Neišvengiama ir tai, kad termino raiška yra ir skirtingų interpretacijų objektas. Ypač pačioje lietuvių kalbos kelio ES kalbinėje bendrijoje pradžioje, kai buvo dedamas, pasiskolinkime iš poezijos skambią metaforą, terminologijos „kertinis skiemuo“, kai kuriama terminija, kuri bus dažnai ir plačiai vartojama. Užtenka prisiminti, kiek iečių laužyta dėl labai svarbių finansinių terminų, *Multiannual Financial Framework* (daugiametė finansinė sistema, daugiametė finansinė perspektyva, daugiametė finansinė programa), *revenue* (pajamos ar įplaukos), biudžeto terminų: *heading* (kategorija ar antraštė), *subheading*, *subceiling* (kas, kaip neseniai sužinojome, neturi nieko bendra su *ceiling*). O jei dar prisiminsime *emissions* (ko tik nebūta – išmetų, išlakų, išmetimo...), *skills* (paini, kolizinė skirtingose švietimo ir socialinėje srityse vartojamų sąvokų sistema, *įgūdžių vs. gebėjimų* konflikto istorija, išspręsta per ES ir Lietuvos institucijų terminologinių konsultacijų sistemą (Vieno langelio sistema). *Skills* atvejis įdomus, nes dėl skirtingose institucijose skirtingai vartojamo termino atsirado skirtingo vertimo tradicija ES Taryboje ir Komisijoje. Terminologinę koliziją Lietuvoje tarp ministerijų atliepė skirtinga termino raiška ES institucijose Briuselyje ir Liuksemburge. 2007 m. susitikime derintas *carbon footprint* metaforinis terminas „anglies pėdsakas“. Įdomu tai, kad rinktis šį atvirai metaforinį terminą įtikino Regionų komiteto terminologai, pastebėję, kad su anglies pėdsaku siejamos kovos su klimato kaita programos logotipe pavaizduotas juodas bato atspaudas, pėdsakas. Taigi metafora į terminą ir į vartoseną mūsų dokumentuose pateko tarsi kontrabanda – prisidengiant jos literalia, medžiagine išraiška, atvaizdu. (Kitaip sakant – reikėjo „pamatyti“, kad patikėtumėm...). Tiesa, vėliau, derinant įvykusio susitikimo protokolą, kolegos iš Komisijos komentavo šį terminą ir pastebėjo, kad „bus sunku įtikinti mūsų vertėjus jį vartoti“. Apskritai, žodžių įvaizdinimas, tiražavimas logotipuose, šūkiuose, pavadinimuose darė ir daro įtaką termino pasirinkimui. Jei, tarkime, santrumpa pateikiama ant logotipo ar konferencijos blanko, vertėjui tai yra paskata palikti ją originalo kalba atpažįstamumo sumetimais. Taip pat ir su karinėmis ES misijomis. Jeigu sutrumpintas misijos pavadinimas, tarkime, EUFOR Tchad/RCA, yra matomas kaip antsiuvas ant kareivio rankovės, ar iškaltas medalyje ar užpurkštas ant džipo, tai greičiausiai reikia taip jį ir palikti lietuviškame tekste, nes šiuo atveju tai net ne angliška, bet prancūziška santrumpa.

Tiesa, dažniausiai nėra akivaizdaus poreikio metaforinį terminą versti į lietuvių kalbą irgi metaforiškai. Mat visus mūsų verčiamus tekstus traktuojame kaip administracinę-teisinę kalbą, kuri, žinia, turi būti nekonotuota, neutrali, metafora nepageidaujama. Tačiau ilgainiui tas emocinio, spalvinio mūsų dokumentų kalbos neutralumo principo laikymasis ėmė nešti ir nepageidaujamų netikslumo, dviprasmiškumo rezultatų dėl to, kad, vengdami vaizdingesnio termino buvome priversti sąvokas eksplikuoti ilgais, aprašomaisiais terminais, arba naudoti jau esamus terminus suteikiant jiems naujas mūsų dokumentuose išskylančias prasmes. Taip pat dažnai einama abstraktėjimo keliu, siekiant bet kokia kaina išvengti teksto sukonkretinimo (ir, atitinkamai, teisės akto taikymo susiaurinimo). Jei akcentuojame funkcinį administracinės kalbos stilių ir numatome jam privalomas ir jame vengtinąs ypatybes, metafora suvoktina kaip silpnybė dėl savo nesantūraus, konotuoto išraiškos apdaro, bet, kita vertus, jos dorybė ta, kad ji išsiskiria iš aplinkos, ji turi savastį, yra atpažįstama. Tarkim, terminas *whistleblower* (asmuo, pranešantis apie pažeidimą). Lietuvoje apbruotus ir į IATE bazę įtrauktas terminas: pranešėjas (Terminų bankas, netrukus įsigalios ir „Pranešėjų apsaugos įstatymas“) ir alternatyvus, sinoniminis terminas „informatorius“. Manau sutiksime, kad pirmasis terminas yra pernelyg bendras (stinga tapatybės), kitas – su negatyvia konotacija. Kodėl, pavyzdžiui, lenkai gali šiam terminui teikti variantus *demaskator* ir (prioritetinį) *sygnalista*, o mes renkames tokį blankų terminą? Galbūt todėl, kad bendresnį terminą rinktis saugiau, mažiau pavojaus nuskambėti šaižiai, išsišokti. Arba kitas pavyzdys: *spill-over effect*. Šis terminas gali reikšti ir neigiamo poveikio pasklidimą, „užkrečiant“ kaimynus, arba teigiamą poveikį, kai gera vieno subjekto politika yra perimama kitų subjektų. Savotiška nematoma integracijos ranka. Mes gi liekame su „šalutiniu poveikiu“ (o tai gali painiotis ir su medicinos srities *side effect*). Bet reikšmės niuansas yra kiek kitoks ir vienam lietuviškam terminui priskirdami dvi skirtingas reikšmes, skurdiname kalbą. Bijodami kurti naują terminą tenkinamės jau esamu, jo nekvestionuojame, tiesiog priskiriame jam naują reikšmę ir, atrodo, problema išspręsta, kalbos audeklas nesuglamžytas. Formuluoti tiksliau (ir automatiškai rizikuoti suklysti pabrėžiant neesminius sąvokos aspektus), rinktis naujus raiškos būdus, neiti lengvu keliu – tam reikia drąsos.

Ir atrodo, kad terminologinės drąsos mums, vertėjams ir terminologams, ateityje reikės vis daugiau ir daugiau. Vis daugėja naujų realių, kurias reikia pavadinti ir ne visada Lietuvoje randame ekspertų, kurie galėtų patarti, padėti rasti lietuvišką atitikmenį. Nesena tokių nesėkmingų paieškų patirtis susijusi su ES Tarybos lietuvių kalbos vertimo skyriuje terminologų rengtu Kibernetinių terminų projektu. Kiek išmanėme, surašėme galimus gana sudėtingų kibernetinių nusikaltimų lietuviškus terminus į lentelę, išsiuntėme įvairioms Lietuvos tarnyboms, bet naudos iš to gavome nedaug. Sulaukėme tik pasiūlymų dėl apibrėžčių performulavimo. Dažnai ekspertai rašo – mes suprantame, ką tai reiškia, suprantame, kad tas ar anas terminas netinkamas, bet nežinom, gal kalbinin-

kai galėtų ką nors sugalvoti. Tuo tarpu kalbininkai veikiau atsako už leksinę, darybinę, loginę tvarką, bet kažkas turi pateikti terminą, kurį jie galėtų vertinti ir taisyti. Dažna ir ta problema, kad realijos, kurias mes verčiame, nebūtinai aktualios Lietuvai, tad lyg ir nėra skubos kurti lietuviškus atitikmenis. Pavyzdžiui, žuvininkystės terminų grupei tenka nagrinėti įvairius smulkiosios žvejybos įrankius, specifines ūdas, tinklus ar jų dalis, kurie Lietuvoje nenaudojami. Arba kalbama apie Viduržemio jūros priekrančių žvejybos realijas – įrankius, metodus, kurie Lietuvai nėra aktualūs. Arba kalbama apie realijas, kurios yra labai artimos Lietuvos realijoms ir terminams, bet esama tam tikros „europinės konotacijos“. Neblogas pavyzdys: *demarcated beds*, terminas, vartojamas 2018 m. Reglamente dėl ekologinės gamybos ir ekologiškų produktų ženklavimo. Iki pat dokumento patvirtinimo Taryboje buvo vartojamas terminas „pakeltos lysvės“ (taip pat vertėtų prisiminti, kad yra ir *raised beds*). Pakelta lysvė – tai bedugnė dėžė, karkasas, į kurį supilamos žemės augalams auginti. Bet reglamente šis terminas įgavo savitą, europinių realijų ir politinių-ekonominių niuansų turinčią reikšmę. Esmė ta, kad šiaurės šalys (Danija, Švedija, Suomija) protestavo dėl šio reglamento nuostatos, kad ekologiška tik ta produkcija, kuri išauginta žemėje, susiliečiančioje su pamatine uoliena. Vadinasi šiaurės Europos šalyse išbetonuotuose šiltnamiuose ir konteineriuose po lempomis auginami produktai nelaikytini ekologiškais pagal reglamento apibrėžtį. Švedai ir danai protestavo, išsikovojo perėinamąjį laikotarpį iki 2030 m. Lietuva protestavo prieš tokias privilegijas šiaurės šalims ir nepritarė reglamentui. Vadinasi, šis terminas, ši realija esmingai susijusi su Lietuvos pozicija, todėl būtina formuluoti tiksliai. Bendradarbiaujant su Lietuvos ekspertais buvo suderintas terminas „nuo dirvožemio atskirta talpa“. Pasirinktas terminas, kuris pabrėžia sąvokos kitoniškumą nuo dažnai tik estetinę funkciją atliekančios „pakeltos lysvės“. Žvilgtelėję per tvorą į kitų kalbų terminologinius „daržus“ matome, kad terminologinės problemos tikrai esama: slovakai net kabutėse vartojo anglišką terminą, vėliau jį įvertino kaip neteiktiną ir įrašė terminą „skleník s betónovým korytom“, taigi, sukonkretino net nurodant, iš kokios medžiagos lietas daržo dugnas.

Žinoma, šis lietuviškas terminas anaipol nėra tobulas, jis ilgas, aprašomasis, bet tai geras pavyzdys, kaip terminu bandoma perteikti teisės akto intenciją. Įdomu tai, kad jei terminas būtų išverstas pažodiškiau, irgi nebūtų suklysta, tik šimtmečiu pavėluota – žodis *lova* kažkada lietuviškai vartojamas ir „lysvei“, „daržo lopinėliui“ žymėti. „Darželio vidurė[je] padarėm vieną didelę lóvą rūtoms, aplink didžiąją – mažas lovikes kitoms gėlėms“ (LKŽ).

Pastarasis pavyzdys kelia minčių apie LKŽ žodyno lentynose gulintį nebenaudojamą leksinį arsenalą. Galbūt minėtas terminas galėtų būti patobulintas išsaugant ir lovos įvaizdį, kuris iki šiol žemės darbo kontekstuose išliko „lovelio“ termine. „Nuo dirvožemio atskirti loveliai“ – galbūt tai būtų dar geriau komunikuojantis ir praeities vartosenos tradicija paremtas terminas nei „talpos“. Galbūt itin plati žemės ūkio darbų, buities ter-

minija galėtų suteikti vertingų išvalgų kuriant naujus metaforinius terminus. Kai kurie žodžiai perimami tiesiogiai ir natūraliai – *pameistrystė*, nors po pirminio pasipriešinimo, įsitvirtino. Tiesa, po šio įsitvirtinimo reikia tolesnės priežiūros, žodžiui reikia sukti „lizdą“, kurti kolokacijas. Ką su pameistrystėmis daro – ar jų imamasi, ar jos vykdomos, atliekamos? Pameistrių lyg būdavo einama dirbti, galėjai būti priimtas į pameistrus. Kartais norėtuši drąsesnio senos leksikos terminologizavimo. Pavyzdžiui, kodėl pasenusio „interesanto“ negalima prikelti naujam gyvenimui priskiriant jam *stakeholder* prasmę? Argi interesantas ne geriau nei „suinteresuotasis subjektas“? Žinoma, kūrybos veiksmas, o terminologizavimo veiksmas yra kūryba, kartu yra ir tam tikros esamos kalbinės tikrovės naikinimo veiksmas. Gamtoje tą procesą gražiai išreiškia upė. Tekėdama, upė vieną krantą nuolat stato, kitą griaua, viename vyksta akumuliacija, kitame – erozija. Bet tai matyt tos tėkmės sąlygos. Ir nors natūrali pirma vertėjo ar terminologo reakcija tikriausiai bus – „neliesk, šio žodžio reikšmė tokia, o ne tavo primestoji“, visgi vertėtų pagalvoti, ar kartais auka nėra vaisinga, perspektyvi.

Terminų kūrimas yra ir turi būti kolektyvinė veikla, todėl ES Tarybos vertimo skyriuje nuolat svarstome, kaip nutiesti neformalius kelius į platesnę kalbinę bendruomenę. Prieš keletą metų Tarybos Generalinis sekretoriatas patvirtino savo komunikacijos politiką, kurioje akcentuojamas iniciatyvumas, bendravimas su kolegomis, partneriais, visuomenėmis valstybėse narėse. Taip pat žymiai padaugėjo Tarybos spaudai skirtų straipsnių, kuriuos mums tenka versti. Tai gyvina mūsų kalbą, spaudos pranešimų vertimo instrukcijose nurodyta vengti europinio žargono, formuluoti paprasčiau, aiškiau. Savo ruožtu, mūsų vertimų skyriaus terminologai irgi stengiasi informuoti, reklamuoti terminologijos darbą „Facebook“ socialiniame tinkle. Sukūrėme puslapį, pavadintą „Europinės terminologijos aktualijos“. Norime, kad tai būtų puslapis, kuriame ne tik teiktume, bet ir gautume informacijos, sulauktume komentarų su pasiūlymais, idėjomis, kritika. Labai norime pasiekti akademinę bendruomenę, juk dalis mūsų terminų ar apibrėžčių ateina iš Lietuvos universitetų diplominių darbų. Kol kas puslapis atlieka daugiau informavimo, kaip mūsųose dažnai verčiama – „sąmoningumo didinimo“ apie terminologiją funkciją. Tikslas tikriausiai būtų parodyti, kiek leidžia konfidencialumo apribojimai, politinę dialogą ES virtuvę, kurioje kartais pagaminami ir keistoko skonio, dažnai ir į burną netelpantys terminai. Taip pat įdomu žvilgtelėti, ką veikia kitų kalbų terminologai, kaip jie atlaiko anglų kalbos terminologinį srautą. Manau visi mes – akademinė bendruomenė, Lietuvoje ir ES institucijose dirbantys vertėjai – siekiame bendro tikslo, kad tas srautas sukėtų lietuviško malūno giras, kad būtų pildomi mūsų kalbos aruodai.

*Straipsnyje pateikiama asmeninė autoriaus nuomonė,
kuri neatspindi Europos Sąjungos Tarybos ar Europos Vadovų Tarybos pozicijos.*